

1 HOE LANG NOG?

ERIK SCHUMACHER

DE RAMP VAN NIJMEGEN

Een pagina uit een dagboek, in keurig schoolschrift geschreven. ‘Het weekend was saai,’ staat er. ‘Zoals altijd luchtaanvallen, vliegtuigen die neerstorten, enz.’ Het lijkt een bizarre notitie. Toch had ze tijdens de laatste jaren van de bezetting uit de pen van duizenden Nederlandse tieners kunnen komen.

In dit geval behoorde de pen toe aan de achttienjarige Johanna de Wilde uit Nijmegen. Ze was tijdens de Duitse invasie begonnen een dagboek bij te houden, op aansporing van haar vader. Hij was journalist, net als zijn vader en grootvader. In goede familie-traditie wilde Johanna verslag doen van haar leven onder het juk van de bezetter. ‘Ik zal opschrijven wat er de laatste dagen voor idiote dingen zijn gebeurd,’ zo begon ze op 13 mei 1940. Nu, bijna vier jaar later, overwoog ze om te stoppen met schrijven. Het werd haar te riskant. Niet omdat haar zus Rieky actief was in het verzet en er al een aantal keren Duitse agenten waren langsgelopen om het huis te doorzoeken. Johanna wilde stoppen omdat haar moeder, die in haar dagboek had gelezen, had ontdekt hoe ze stiekem het huis was uitgeslopen.

Johanna en haar oudere zus Josie wilden op een avond op stap, maar ze mochten van hun ouders niet weg. Ze waren al te veel de deur uit geweest. Zo makkelijk lieten de zussen hun plezier niet verpesten. Ze maakten hun bed zo op dat het net leek alsof ze erin lagen. Zus Mientje moest hun stemmen nadoen als hun vader welterusten kwam zeggen. Broer Harrie liet het raam van de slaapkamer open staan, zodat zijn zussen ’s nachts weer het huis in konden klimmen. De list werkte feilloos. Johanna’s ouders hadden niets door. Ze was aanvankelijk uitermate tevreden met haar ontsnapping. Ze schep-te erover op tegen vrienden, die het ook ‘om te gillen’vonden. Ze ging er goed voor zitten om het hele verhaal in haar dagboek zo grappig mogelijk op te schrijven.

Toen was het nog lachen. Toen had haar moeder haar trotse verslag nog niet gelezen. Toen had ze nog niet ongenadig op haar kop gekregen. Nu mocht Johanna nog maar twee avonden per week de deur uit. En haar leven was door de oorlog al zoveel saaier geworden, vond ze.

Net als zoveel andere Nederlandse tieners dacht ze jaloers aan het leven dat jongeren voor de bezetting hadden geleid. Uitgaan, mooie kleren, dansen, nieuwe mensen leren kennen. Nu was het zelfs te gevaarlijk geworden om bij elkaar te komen met de vriendenclub die Johanna rond haar zestiende had gehad. ‘Toen hadden we vaak lol. Maar dat is allemaal voorbij. Alles is negatief, negatief,’ schreef ze. Ach, voorlopig durfde ze haar vrienden toch niet onder ogen te komen. Haar nieuwe permanent was gruwelijk mislukt. ‘Ik ben net een Papoea met krulletjes.’

Ondanks dat kapsel was ze op de fiets langs boerderijen geweest om eten te halen, helemaal tot Ewijk aan toe. Uren door de kou op slechte banden, want rubber was niet

Omgeving Leidschendam, najaar 1944. Op zoek naar voedsel op het platteland.

meer te krijgen. Gelukkig pakten Duitse soldaten haar appels niet af op de weg terug bij de brug over het Maas-Waalkanaal, zoals haar ook wel eens was overkomen. Onderweg kwam ze de oorlog overal tegen. Bij het depot in de Tollensstraat zag Johanna een lange trein aankomen vol tanks en munitie. De lucht was getekend door gevechtsvliegtuigen, zowel van rondcirkelende Duitsers als van overvliegende geallieerden. Dat er weleens een vliegtuig met een spoor van zwarte rook naar de grond ging, was bijna normaal geworden. Uitgeput kwam ze thuis. Ze zocht de warmte op van de kachel, die met planken was gestookt die haar vader uit de vloer van de zolder had getrokken. Haar broers waren er inmiddels alweer met de appels vandoor. Ze dacht aan een vriendin van 17, die verkracht was en net was gestorven aan de gevolgen van een mislukte abortus. 'Er gaan om ons heen zoveel mensen dood,' schreef ze in haar dagboek. 'Ik voel me zo down als de pest.'

Hevig verlangde Johanna naar de dag dat de oorlog voorbij was en het leven, dacht ze, weer normaal zou zijn. Het was waar iedereen op wachtte. 'Het enige wat je nog hoort is "invasie",' schreef ze op 22 februari 1944. 'Het is ongetwijfeld het meest gebruikte woord sinds eeuwen.'

Ze legde haar pen neer.

Het was kwart over twaalf 's middags. Door de straten van Nijmegen galmde het luchtalarm.

NIJMEGEN BRANDT De Luchtbeschermingsdienst had die ochtend even na elfen vastgesteld dat er gevaar op komst was. Rond half één verschenen de vliegtuigen in het westen aan de horizon. Meer dan honderdvijftig waren het er. Onder vuur van het Duitse luchtafweergeschut vloog de zwerm over de stad, richting Duitsland. Het was een imponerend gezicht, een onheilspellend gedonder ook. Maar het duurde niet lang. Om kwart over één klonk het signaal dat het einde van het luchtalarm aankondigde. Schuilkelders stroomden leeg. De stad kwam weer in beweging. Trams en bussen vol mensen met bestemmingen, extra gehaast door de onvoorziene onderbreking van hun dag. Terwijl de straten zich vulden, leek aan de hemel de rust teruggekeerd. Maar in de kijkpost op de

Nijmegen, 22 februari 1944. Een Amerikaans bombardement heeft het stadshart in puin gelegd. Op het Stationsplein zijn de verwoestingen groot.

Marathontoren zagen medewerkers van de Luchtbeschermingsdienst nu iets verschijnen aan de oostelijke horizon. Vliegtuigen. Het was te laat voor een nieuw luchtalarm.

In het drukke centrum van de stad kwamen de eerste bommen neer. De Vroom & Dreesmann aan de Grote Markt werd vol geraakt en stortte in. De toren van de Sint-Augustinuskerk, die achter de winkel stond, werd in één klap vernietigd. Tegelijkertijd kreeg de Stevenskerk een voltreffer. Ook hier ging de toren naar de grond, dwars op een zijbeuk. Bommen vernietigden woonhuizen, straat na straat rond de Stevenskerk. Nu kwamen ook andere delen van de stad aan de beurt. Twaalf vliegtuigen lieten in totaal 144 bommen vallen, elk 250 kilo zwaar. Een kledingwinkel in de Lange Burchtstraat ging aan puin, met achttien doden tussen de brokstukken. Iets verderop stortte de montessorischool in. Vierentwintig kinderen en acht zusters kwamen om. Op het station werd de restauratie geraakt, waar net een cursus voor spoorwegpersoneel was begonnen. Een trein die door het luchtalarm was vertraagd en nog langs het perron stond te wachten, brandde volledig uit.

Na de eerste twaalf vliegtuigen volgden twee bommenwerpers van een ander eskader. Ze lieten boven de stad 71 clusterbommen vallen. Elk van die bommen bestond uit zes splinterbommen van tien kilo. Met hels geweld schoten de scherven door de straten. Op het Stationsplein werden een tram en een bus doorzeefd die op het punt van vertrekken stonden, stampvol mensen. Het was een verschrikkelijk slagveld. 'Lijken, grijs van stof, stof vermengd met bloed,' zag een toegesnelde brandweerman op het Kelfkensbos. 'Grijs, alles grijs. Hemel, wat een stof!'

Toen begon de brand. Door het droge winterweer verspreidden de vlammen zich snel. In de chaos lukte het de brandweer aanvankelijk niet om er veel tegen te doen. Het materieel was totaal niet berekend op een ramp van deze schaal. De communicatie tussen de verschillende nooddiensten verliep bovendien moeizaam, des te meer omdat de telefoniste op het hoofdbureau van politie dodelijk was geraakt. En dan was er ook nog eens geen waterdruk, doordat waterleidingen door bommen waren getroffen. Bluswater moest

Nijmegen, 22 februari 1944. Blusactiviteiten van de brandweer na het verwoestende Amerikaanse bombardement.

uit de Waal worden gepompt met benzinemotoren, want de elektriciteit was uitgevallen. Het was improviseren met beperkte middelen, en in de paniek werden overhaaste beslissingen genomen. Het vuur sloeg over van huis op huis. Mensen die onder puinstukken vastzaten, zagen de vlammen naderen en schreeuwden het uit. Anderen die wel weg konden komen, moesten dierbaren achterlaten. Pas 's avonds was het vuur onder controle, maar het duurde nog tot de volgende middag tot de grote brand was ge-

blust, en zelfs toen waren er verspreid over de stad nog vuurhaarden.

Wagens met gewonden reden af en aan naar ziekenhuizen en geïmproviseerde noodziekenhuizen. Daar lagen de gangen vol met mensen. In de loop van de dag arriveerden artsen uit de rest van het land om te helpen. Ze werkten de hele nacht door, maar konden niet iedereen op tijd opereren.

De tol was immens: bijna achthonderd doden, vergelijkbaar met het bombardement op Rotterdam van 14 mei 1940.

OORLOG IN DE LUCHT 'Uw hoofddoel is de voortschrijdende vernietiging en ontwrichting van het Duitse militaire, industriële en economische systeem en de ondermijning van het moreel van het Duitse volk totdat zijn vermogen tot gewapend verzet fataal verzwakt is.' Zo was, in een memorandum van de Westerse geallieerden van 21 januari 1943, de missie verwoord van de Britse en Amerikaanse bommenwerpers die vanaf Britse bases vertrokken om Duitsland onder vuur te nemen. Er was besloten om de luchtaanvallen een nieuwe impuls te geven. Voortaan zouden de Britten en de Amerikanen gezamenlijk hun doelen bepalen als onderdeel van het Combined Bomber Offensive. Amerikaanse vliegtuigen zouden bij daglicht hun precisiebombardementen uitvoeren, met name op fabrieken, terwijl de Britten 's nachts de bredere omgeving van de doelwitten zouden platgooien.

Er kwamen voor de geallieerden steeds meer redenen om optimistisch te zijn over het verloop van de strijd. Aan het Oostfront was de Duitse opmars inmiddels gekeerd. Begin 1943 had het Duitse leger de strategisch essentiële Slag om Stalingrad verloren. In de zomer van dat jaar dwongen de Sovjettroepen de Duitsers definitief in het defensief na een enorme tankslag bij Koersk. Ondertussen waren de laatste Duitse en Italiaanse troepen uit Noord-Afrika verdreven. De geallieerden stootten door en wisten een groot deel van Italië te bezetten. Tegelijkertijd leden de Duitse onderzeeërs in de Atlantische Oceaan steeds grotere verliezen. Het werd kortom tijd voor het grote eindoffensief om

Een Amerikaanse B-26 bommenwerper van de 8th US Air Force laat in 1944 zijn bommen op Duitse doelen vallen.

Condensstrepen hoog in het Nederlandse luchtruim van Amerikaanse Boeing B17 *Flying Fortress* bommenwerpers ('Vliegende Forten'), op weg naar Duitsland,.

de Duitsers op de knieën te krijgen. Luchtaanvallen die Duitsland in het hart raakten konden daar in de ogen van de Britten en Amerikanen een belangrijke rol bij spelen. De hoop was met name om de *Luftwaffe* pijn te doen, zodat die zwakker zou staan tegenover de invasie van Noordwest-Europa die in 1944 eindelijk moest worden gewaagd.

Vanuit Nederland waren de offensieven aan de hemel te volgen. Regelmatig vlogen honderden vliegtuigen tegelijk over. Soms keerden er tientallen minder terug. Duitse jagers brachten de geallieerde luchtmacht zware verliezen toe. Toch lukte het de Britten en Amerikanen om in een aantal steden enorme verwoestingen aan te richten. In Hamburg en Kassel ontstonden vuurstormen die grote delen van die steden in de as legden, vele tienduizenden dodelijke slachtoffers eisten en honderdduizenden op de vlucht joegen.

De luchtaanvallen brachten de Duitse oorlogsindustrie niet de klap toe waarop de Britten en Amerikanen hadden ingezet. Wel zorgden ze voor groot leed onder de Duitse burgerbevolking. Dat was een succes op zich – althans volgens de opvattingen van luchtmaarschalk Arthur Harris, die het bevel voerde over de Britse bommenwerpers. Eind 1943 adviseerde hij zijn regering om eerlijk en eenduidig te zijn over het doel van de bombardementen. In zijn woorden was dat 'het vernietigen van Duitse steden, het uitmoorden van Duitse arbeiders en het verstoren van het beschaafde leven in heel Duitsland'. De volledige bevolking moest er in voortdurende angst naar de lucht kijken. Rond dezelfde tijd stapten de Amerikanen van hun strategie van precisiebombardementen af.

Ook zij begonnen nu gericht hele stadsdelen onder vuur te nemen. Dat er bij de geallieerde legerleiding tegelijk ongemak heerste over het uitdragen van zulke doelen, bleek op 13 februari 1944 uit een nieuw plan voor het Combined Bomber Offensive. Daarin werd het breken van het Duitse moreel niet meer genoemd.

Hoe dan ook voelde de commandant operaties van een groep Amerikaanse bommenwerpers zich op 22 februari vrij genoeg om naar eigen inzicht een ander doel uit te kiezen, nadat hun oorspronkelijke missie was afgeblazen.

GELEGENHEIDSDOEL Het weer was die dag slecht voor de Britse kust. De drie Amerikaanse eskadrons die om tien voor half tien opstegen vanaf hun basis in Suffolk zochten hun weg door een lichte sneeuwstorm. Voorop vloog kapitein William A. Schmidt, die het commando voerde over de groep. De missie van vandaag ging naar de Duitse stad Gotha, zo'n driehonderdvijftig kilometer landinwaarts vanaf de Nederlandse grens, waar grote fabrieken stonden die jachtbommenwerpers maakten. Door het slechte zicht hadden de piloten de grootste moeite om in formatie te vliegen. Schmidt overwoog de missie af te blazen, tot hij de lucht zag opklaren bij de Nederlandse kust. Met een kleine bocht gidste hij zijn groep langs het vuur van de zware kanonnen die bij Rotterdam stonden opgesteld. Het lukte om in gevechtsformatie te komen. Toen kwam over de radio het bericht dat alle vliegtuigen werden teruggeroepen. Te veel andere eenheden waren door de sneeuw in de problemen gekomen.

Tegen de tijd dat Schmidt het bericht bevestigd kreeg, was zijn groep al zestig kilometer Duitsland binnengevlogen. Hij gelastte de missie af. Meestal keerden de eskadrons in zo'n geval onverrichter zake terug. Maar vandaag gaf Schmidt de opdracht om gelegenheidsdoelen te zoeken.

Schmidts groep keerde, week uit voor een andere Amerikaanse groep en maakte een grote cirkel. Daar verscheen een Duits vliegveld in zicht. De bommenrichters openden de luiken al, maar opnieuw moest de groep uitwijken. Na wederom een grote cirkel zagen Schmidt en zijn mannen een grote stad voor zich liggen die ze waarschijnlijk niet onmiddellijk identificeerden. Als doelwit werd een groot spoorwegemplacement geko-

Duits propaganda-affiche naar aanleiding van de Amerikaanse luchtaanvallen op Nijmegen, Enschede en Arnhem op 22 februari 1944. Hangtijd 25 februari - 20 maart 1944.

EERSTE PUBLICATIE

van gedooden bij bombardement
op 22 Februari 1944

Geslachtsnaam en voornamen:	Geb.dat.:	Adres:
BAKKER, Gerardus Franciscus	15-10-'34	Nijmegen, Broerdijk 107
BEEK, Adrianus van	25-10-'13	Nijmegen, Boteelstraat 49
BEUNINGEN, Johannes van	Mook 5-12-'95	Nijmegen, Hatertsoweg 275
BOERHOORN, Jacoba Antonia	10-2-'12	Nijmegen, Mariënburgestraat 6
BOER, Pieter de	A'dam 26-4-'91	Nijmegen, Oude Heeschelaan 205
BROEK, Hendrika Johanna v. d.	5-6-'20	Bergheim, Vossenhol D 251
BDLARD, Petrus Canisius	25-9-'21	Nijmegen, Berg en Dalsweg 65
CILKENS		Nijmegen, Oude Stadsgracht 5
Pater COUWENHOVEN		
CRONÉ, Joseph Anthonius Wilh.	15-6-'91	Nijmegen, Wethouder
DAWERS, Adriaan	Den Bosch 16-1-'93	Nijmegen, Graafsweg 68

Bovenste deel van de 'Eerste publicatie' van de gemeente Nijmegen met namen van bij het Amerikaanse bombardement omgekomen burgers.

Het affiche van 23 februari 1944 eindigde met de mededeling: 'Het is onder de huidige omstandigheden niet mogelijk dat de familieleden het stoffelijk overschot van hun nabestaanden bezoeken.'

zen. De Amerikaanse precisiebombardementen waren al nooit zo precies als dat woord suggereerde, en daar kwam het slechte weer bij. De relatief onervaren bemanningen lieten hun bommen in de ruime omgeving van het emplacement vallen. Twee andere vliegtuigen, die de aansluiting hadden verloren met hun eigen groep, volgden het voorbeeld en dropten hun clusterbommen boven de stad. Beneden zich zagen de vliegers grote rookwolken opstijgen.

Voor de inwoners van Nijmegen was het een wreed lot om gebombardeerd te worden door de legers waarvan ze juist hoopten dat die hen zouden bevrijden. Overigens vielen

De Tecäische Noodhulp (TN) werd in het gebombardeerde Nijmegen ingezet bij de opruimingswerkzaamheden. Hoewel iedere Nederlander, ongeacht politieke voorkeur, lid kon worden, was de TN nationaalsocialistisch georiënteerd en bestond voor het merendeel uit NSB'ers.

De Duitse propaganda greep de 'Anglo-Amerikaanse terreuraanval op weerloze burgers' handig aan voor propaganda doeleinden. De ontwerper van dit affiche, Lou Manche was commandant van de Weerafdeling (WA) van de NSB in Nijmegen.

van de bemanningsleden die – zoals gebruikelijk – onmiddellijk bij terugkeer werden uitgehoord iets over Goch zei. De meesten van hen wisten inmiddels wel dat ze Nijmegen hadden gebombardeerd. Toch was er voor hen ook veel onduidelijk. Lag Nijmegen eigenlijk in Nederland of in Duitsland? Wanneer was het wel en niet toegestaan om doelen in bezet gebied te bombarderen? En zelfs: was Nederland eigenlijk bezet of neutraal?

Voor de bemanningsleden waren het op dat moment overigens niet de belangrijkste kwesties. Ze klaagden vooral over te weinig goede kleren, te weinig wc's bij de briefingroom en te weinig ontbijt die ochtend. Pas later werd hen duidelijk dat ze de bommen nooit hadden mogen laten vallen.

VERDRIET EN ANGST 'Eigenlijk kun je niet beschrijven wat er is gebeurd.' Johanna de Wilde liep over van de indrukken die ze kwijt moest in haar dagboek. 'Als je nu in de stad komt, zie je niets dan lijken en zwaargewonden,' schreef ze. 'Het is zo verschrikkelijk

die dag ook in Arnhem en Enschede bommen van vliegers die van Schmidt opdracht hadden gekregen gelegenheidsdoelen te zoeken. Daar vielen gelukkig veel minder slachtoffers. Het gebeurde vaker dat Britse en Amerikaanse bommenwerpers doelen in Nederland onder vuur namen, maar dan altijd onder strikte orders, zodat slechts militaire objecten geraakt zouden worden. De bevelhebbers wilden absoluut niet zoveel Nederlandse burgerslachtoffers maken.

Het bombardement van Nijmegen is dan ook de geschiedenis ingegaan als 'vergissingsbombardement'. Er hoort een ontlastend verhaal bij: de vliegers zouden in de veronderstelling hebben verkeerd dat ze het Duitse Goch bombardeerden. Zo presenteerde Schmidt de zaken ook in het verslag dat hij bij zijn superieuren indiende. Maar dat was waarschijnlijk niets meer dan een poging om zijn onachtzaamheid achteraf goed te praten. In zijn reconstructie van het bombardement stelt historicus Joost Rosendaal vast dat geen

om al die mensen te zien huilen, schreeuwen, kijken en graven op zoek naar familieleden.’ Haar eigen zus was ternauwernood aan de dood ontsnapt. Rieky liep door de Stockumstraat toen vlak achter haar een bom neerkwam. Er waren zoveel doden dat Johanna zich afvroeg wie van haar vrienden en kennissen onder het puin waren bedolven. Ze hield de dodenlijsten bij die op centrale plekken in de stad werden opgehangen. Er hingen elke keer meer vellen. Haar ogen schoten bang langs de namen. Ze zag de vader van Jan Verwey er tussen staan, de jongen die ze een paar maanden eerder na wat afspraakjes had gedumpte omdat ze hem te serieus vond. ‘Kitty Golsteijn, Nollie van Orsouw, Annie Mieghels, dat meisje van Hendriks van het postkantoor en ga zo maar door.’

De stad zou nooit meer dezelfde zijn, dacht Johanna. In een paar minuten was alles verwoest. Als ze door de ruïnes liep, kon ze zich niet meer oriënteren in buurten waar ze al haar hele leven kwam. In de blikken die ze ontmoette, had de gebruikelijke vriendelijkheid plaatsgemaakt voor wanhoop. ‘De verschrikkelijke pijn en ellende, het is met geen pen te beschrijven,’ schreef ze. ‘Er lopen mensen verdwaasd rond, met een stuk van een matras in hun hand, wat kleren of wat ze ook maar konden redden.’ Hoe moest het leven hier ooit zijn normale gang hervinden? Johanna kon zich er eigenlijk geen voorstelling van maken.

Bovenal voelde ze angst. Er gingen geruchten dat er meer vliegtuigen onderweg waren. Johanna kon de gedachte niet aan dat het luchtalarm zou klinken en ze weer de schuilkelder in zou moeten. Of zou er de volgende keer niet eens een waarschuwing zijn? Ze had gehoord dat het gebouw van de Veiligheidsdienst was vernield en de bevolking bij gevaar dus niet meer gealarmeerd zou worden. Het betekende dat er ieder moment nieuwe bommen konden vallen – de komende minuut, of de minuut erna.

Oorlog, in de zin van de daadwerkelijke militaire strijd, was aan het begin van 1944 voor veel Nederlanders nog steeds een redelijk abstract begrip. De bezetting door Duitse troepen in de meidagen van 1940 was snel gegaan, natuurlijk met een verschrikkelijk bombardement op Rotterdam, maar in grote delen van het land ook zonder slag of stoot. De bevolking van Nijmegen had nu kennisgemaakt met wat de nieuwste geweldsmachines konden aanrichten. Het Amerikaanse bombardement was een brute aankondiging van een jaar waarin Nederland voor het eerst voor langere tijd in de frontlinie van een moderne oorlog zou liggen. Nijmegen kende nu de realiteit van wat in andere delen van het wereldwijde strijdtoneel al jarenlang gaande was. De geschokte inwoners stelden zich de vraag wat ze nog zouden moeten doorstaan voordat de Duitsers zouden zijn verdreven.

Voor een achttienjarig meisje in een verwoeste stad was het een angstaanjagende gedachte. ‘Ik moet nu stoppen,’ schreef Johanna op 23 februari.

Ik weet niet of ik morgen nog leef en in mijn dagboek kan schrijven. Ik vraag me steeds meer af of het ooit nog wel vrede wordt. Kunnen we niet beter dood zijn vóór de invasie? We krijgen steeds meer het gevoel dat we een te hoge prijs betalen voor de vrede, want het wordt nog erger dan het de afgelopen dagen was.

AFTELLEN TOT DE INVASIE

Vier lange jaren duurde de bezetting nu al. Wie had er, toen Nederland in mei 1940 capituleerde, rekening mee gehouden dat het zo lang wachten zou zijn op de bevrijding? Dagboekonderzoek van Bart van der Boom suggereert dat de meeste Nederlanders vanaf het begin van de oorlog, met uitzondering van een vertrouwensdip in 1942, koppig bleven geloven dat het Derde Rijk toch spoedig zou instorten. Aanvankelijk, toen het de Duitsers nog goed ging aan het front, vertelden de wildste geruchten optimistische verhalen. In Duitsland zelf zou de bevolking in opstand zijn gekomen, Adolf Hitler was doodziek, de nazi-kopstukken staken elkaar dolken in de rug. Toen kwamen er langzaam werkelijke gronden voor hoop. De Duitsers vielen de Sovjet-Unie binnen – dat staaltje overmoed zou ze fataal worden. De Verenigde Staten mengden zich in de oorlog – tegen zulke overmacht zou Duitsland niet bestand zijn. Steeds bleek het zo'n vaart niet te lopen. Maar dan was er weer goed nieuws. De Britten wonnen bij El Alamein. De Russen bij Stalingrad. Italië capituleerde. Telkens zorgde het in Nederland voor vrolijke gezichten op straat. Vreemden knikten elkaar bemoedigend toe. Nu zou het snel voorbij zijn!

Met de hoogste verwachtingen keek Nederland naar zee. De geallieerden zouden op

Amsterdam, najaar 1944. Voor Tabak's Groentencentrale in de Spuistraat staat een rij klanten. Het kopen van voedsel, en vooral het wachten op de onzekere aanvoer ervan, is voor huisvrouwen bijna een dagtaak geworden.

het strand landen, misschien wel aan de Nederlandse kust, anders in België of in Frankrijk. De hele zomer van 1942 hoopten Nederlanders op goed nieuws. De hele zomer van 1943 opnieuw. Nu, in 1944, moest het toch eindelijk gebeuren. In mei schreef een Amsterdamse hoofdinspecteur van het Gemeentelijk Waterleidingbedrijf in zijn dagboek dat hij elke avond in slaap viel met de vraag of de invasie die nacht zou komen. 's Ochtends was er dan weer geen nieuws. 'En men kijkt elkander mistroostig, teleurgesteld aan, zegt het bekende: "maar moed houden," en gaat zijns weegs.' Diezelfde man had in augustus 1940 al geklaagd dat hij het 'lijdelijk afwachten' na 'nu reeds 3 langen maanden' ondraaglijk vond worden. Het duurde maar en het duurde maar. En toch verdween de invasie niet uit zijn gedachten. Voor de meeste Nederlanders was wachten 'waarschijnlijk de belangrijkste bezigheid tijdens de bezetting,' stelt Van der Boom.

Dat wachten ging in 1944 gepaard met stijgend ongeduld. Velen voelden de zorgen van de oorlog met de dag meer op zich drukken. Ze vreesden dat een noodsituatie naderde, die alleen door de bevrijding zou kunnen worden voorkomen.

ONTWRICHT Er waren aspecten van het leven onder bezetting die wendden. Maar in 1944 overheerste onder de bevolking het gevoel dat Nederland in een staat van ontwrichting verkeerde die niet nog lang uit te houden zou zijn. De Nederlander liep al sinds het begin van de oorlog in hetzelfde jasje, en dat begon steeds meer slijtageplekken te vertonen. Voorraden die opraakten konden niet meer worden aangevuld. De bezetter had de Nederlandse productie in dienst gesteld van de oorlogsvoering, waardoor er voor

Amateurfoto uit 1944 van uit elkaar gevallen schoenen.